

УДК 159.97:616.89-008.442.6

Ю. В. Свиначенко

## ПОНЯТТЯ НАРЦИСИЗМУ ТА ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКА

Стаття присвячена теоретичному огляду історії виникнення поняття нарцисизм і його основних характеристик. Описаний зв'язок між зростанням нарцисичних розладів і трансформаціями у суспільстві. Було розглянуто міф про Нарциса як джерело трансляції даного поняття в культурі. Проаналізовано основні підходи до розуміння феномена нарцисизму. У статті висвітлено основні характеристики здорового і патологічного нарцисизму. Порушені питання перспективних напрямів досліджень у цій області.

Ключові слова: нарцисизм, нарцисичний баланс, нарцисичне розширення.

The article is devoted to theoretical review the history of the concepts of narcissism and its main characteristics. It was described the relationship between growth and transformation of narcissistic disorders in society. It was considered myth of Narcissus as a source of translation of this concept in the culture. It analyzes the main approaches to understand the phenomenon of narcissism. The article highlights the main characteristics of healthy and pathological narcissism. Touched on promising areas of research in this area.

Keywords: narcissism, narcissistic balance, narcissistic extension.

Стаття посвящена теоретическому обзору истории исследования понятия нарцисизм и его основных характеристик. Описана связь между ростом нарцисических расстройств и трансформациями в обществе. Рассмотрен миф о Нарциссе как источник трансляции данного понятия в культуре. Проанализированы основные подходы к пониманию феномена нарцисизма. В статье освещены основные характеристики здорового и патологического нарцисизма. Затронуты вопросы перспективных направлений исследований в этой области.

Ключевые слова: нарцисизм, нарцисический баланс, нарцисическое расширение.

Проблематика нарцисизму є не тільки складною і мало розробленою, а й актуальною. Затребуваність досліджень нарцисизму в психології сьогодні обумовлена двома причинами. По-перше, все більше людей з нарцисичною патологією звертається за допомогою до фахівців. Психотерапевт будь-якого напрямку повинен мати уявлення про нормальний та патологічний нарцисизм, бачити патологію і вміти працювати з такими людьми.

Друга причина зростання інтересу до теми нарцисизму - соціальні трансформації. Збільшення нарцисичної патології знаходиться причинно-наслідкового зв'язку з соціальними змінами в сучасному суспільстві. Іншими словами, суспільство споживання формує нарцисів, а нарциси формують суспільство споживання - і замикається порочне коло. Суспільство споживання, в якому ми сьогодні живемо, постійно провокує нас на нестримне прагнення до успіху і перфекціонізм. У результаті нарцисичні механізми кожної людини мають постійну стимуляцію і певний тиск з боку суспільства, що у багатьох людей веде до порушення адекватного нарцисичного балансу і запускає нарцисичну регресію [1; 6; 9; 13].

Ідея нарцисизму від Античності до наших днів відображена у міфі про Нарциса і дозволяє простежити, яким чином наповнювався зміст феномену нарцисизму на історичному континуумі розвитку культури. Найперша версія древнього міфу дійшла до нас від Публія Овідія Назон з його «Метаморфоз». У скороченому варіанті це виглядає наступним чином: Тиресій пророкує річковому богу Кефісу і німфі Ліріопе, що їхня дитина Нарцис проживе довге життя, якщо йому ніколи не трапиться побачити свого обличчя. Але одного разу юнак Нарцис набредає на джерело і, закохавшись у власне відображення, вмирає від безнадійної любові до самого себе [10; 14].

Овідій починає свою розповідь безпосередньо з нарцисичної теми, пов'язаної з тілесним задоволенням, звичайної заздрістю і тими почуттями, які відчуває об'єкт любові, коли його партнер відчуває пристрасть. Вже на самому початку міфу присутнє попередження про небезпеку занадто сильної самокоханості і нестачі любові. Міф починається зі спору між Юпітером і Юноною - вони ніяк не можуть вирішити питання – хто ж все-таки отримує більше задоволення від любовних утіх, чоловік чи жінка. Зауважимо, йдеться виключно про власне задоволення, а не про задоволення партнера. Покликаний вирішити цю суперечку Тиресій – дивовижна особистість, що суміщає в собі чоловіче і жіноче начало. Відповідь, яку він дає, доводить до сказу Юнону. Саме у цей момент оповідання древнього міфу зав'язується важливий вузол змісту – вводиться мотив протиборства двох сил. Розгнівана Юнона робить сліпим Тиресія, в той час як Юпітер відкриває йому внутрішній зір. Несподівано для себе Тиресій отримує дар провидця і стає пророком [14].

І тільки тепер Овідій переходить до опису долі Нарциса. Батьком Нарциса був річковий бог Кефіс, який вчинив над німфою Ліріопе насильство – скинув у річку (згвалтував її) і вона завагітніла. Отже, Нарцис – син річкового бога. Нарцис був надзвичайно гарний з самого народження, тому мати – Ліріопе дізнається у Тиресія, як довго буде жити настільки прекрасне дитя. Провидець відповідає туманно – у його відповіді ховається таємниця – звучить фатальна фраза: «якщо йому ніколи не трапиться побачити свого обличчя» (або «аж поки він себе не побачить») [14].

Цікаво спостерігати роль об'єктних відносин у цій історії. На початку життя Нарциса присутнє згвалтування, потім він росте без батька, відкидає людей, які його люблять і, нарешті, вмирає тому, що закохався в свій власний відбитий образ, що абсолютно не те ж саме, що любити самого себе.

Сьогодні термін «нарцисизм» став всеосяжним у «вік нарцисизму» і при цьому його зміст залишається розмитим і суперечливим. В цілому під нарцисизмом розуміються одночасно сексуальна перверзія і самоповага, приміщення либидозної енергії в селф і тип міжособистісних відносин, стадія розвитку і клінічний синдром [3; 7; 10].

У психоаналізі першим ввів термін «нарцисизм» З. Фрейд в 1905 році, слідом за П. Неке і Х. Еллісом, що використовували його при описі особливого виду сексуальної перверзії. Вже з 1915 року на рівні феноменології З. Фрейд розглядав нарцисизм одночасно як особистісний і як клінічний феномен. Під нарцисизмом він мав на увазі специфічний стан, згідно з яким людина концентрує повністю свій інтерес на самому собі. Фрейд не включив нарцисизм ні в свою теорію потягів, ні у структурну модель психіки, але у той же час ніколи навіть не робив спроб від нього відмовитися. При цьому він наполягав, що нарцисизм

повинен зайняти законне місце у процесі нормального психічного розвитку людини. Це зумовило формування абстрактної концепції нарцисизму, яка відразу ж вийшла за рамки психоаналізу і породила численні дослідження у зарубіжній психології. За останні сто років слідом за З. Фрейдом про нарцисизм було написано безліч робіт [3; 11].

Кожен аналітик, який намагається зрозуміти нарцисизм, повинен враховувати складний баланс, який регулює відносини людини з самим собою і своїми об'єктами. Можна розрізнити дві основні тенденції серед психоаналітиків, які мають справу з питанням нарцисизму. Деякі слідуєть концепції Фрейда про первинний нарцисизм, з уявленням, що існує фаза на початку життя, коли у немовляти ще немає знання об'єкта. Інші вважають, що об'єктні відносини існують з самого початку життя, і що фаза первинного нарцисизму не існує. Перший бере свої витoki від М. Балінта, Д. Віннікотта, К. Хорні, Б. Е. Мура, Д. Файна та інших, і відображає позицію Х. Кохута. Другий заснований на ідеях М. Кляйн, представлений в роботах Г. Розенфельда та інших, і відображає позицію сучасного теоретика нарцисизму О. Ф. Кернберга [2 – 5; 7].

В рамках підходу О.Ф. Кернберга нарцисизм визначають у широкому діапазоні – від нормальної до його патологічної форми – за ступенем в проявленні нарцисичних рис і серйозності розладу особистості. Ця традиція була закладена Г. Розенфельдом, який розглядав нарцисизм як норму і як патологію, і пов'язана з припущенням З. Фрейда про те, що особистість може бути більш-менш нарцисична.

О.Ф. Кернберг, відштовхуючись від найбільш вираженої «не-норми» і приписуючи їй статус пріоритетного вектора у формуванні досліджуваної ознаки, розробив особливий таксон «нарцисичний розлад особистості», який входить до класифікатору «Діагностичне і статистичне керівництво з психіатричних захворювань» Американської психіатричної асоціації (DSM APA). Даний кластер базується на психоаналітичній теорії, відображає неодноразово підтвержену статистику діагностику клінічного нарцисизму і визначається як перебільшене почуття власної значущості і підвищеної стурбованості питаннями самоповаги (з проявами театральності, емоційності і лабільності). Діагноз цього виду особистісного порушення може бути встановлений тільки при наявності п'яти і більше стійких виражених нарцисичних рис і тільки якщо вони спостерігаються не менш ніж протягом півроку [2; 3; 10].

Другий підхід до розуміння нарцисизму з позиції Х. Кохута відображається в ідеї про те, що зміст нарцисичної проблеми полягає не в тому, наскільки та чи інша особистість нарцисична, а у тому, як та чи інша особистість регулює свій нарцисизм. Психічна активність є нарцисичною у тій мірі, в якій її функцією є захист, заповнення та збереження структурної цілісності, тимчасової стабільності і позитивно-афективного забарвлення уявлення про себе. Існують стійкі нарцисичні способи регуляції уявлення про себе, які є універсальними для всіх, хоча вони можуть індивідуально розрізнятися, породжуючи континуум перехідних форм нарцисизму [4; 5; 7].

Нарцисичні способи регуляції уявлення особистості про себе є самостійними одиницями, що забезпечують психічне здоров'я, регулюють і підтримують оптимальний нарцисизм особистості, який проявляється, як здатність по-справжньому повно сприймати

свої сили і можливості, реалізовувати їх, прощати собі помилки, витягувати необхідні уроки з невдач і тим самим збільшувати свій життєвий потенціал.

Нарцисичні способи регуляції грають принципову роль для всіх людей (безумовно, з різним ступенем важливості), а не тільки для тих, кого прийнято зображати у клінічній літературі як приклад нарцисичної патології. Спотворення (відхилення від) оптимального нарцисизму описуються клініцистами як нарцисичні стани, при яких виражені проблеми настрою, самоповаги і регуляції напруги. Як зазначає Х. Когут, вони відображають мотиваційні стани і найчастіше тимчасову нездатність підтримувати адекватну самооцінку (короткочасні, нестійкі нарцисичні стани), але можуть свідчити також і про невдалі спроби формування стабільного уявлення про себе (стійкі, тривалі нарцисичні стани) [4; 5; 10].

Таким чином, поняття «нарцисизм» до сьогоднішнього дня не має загальноприйнятого визначення і розглядається більшою мірою виходячи з методологічних переваг зарубіжних і вітчизняних дослідників, відтворюючи досить розрізнену картину підходів, концепцій, теоретичних знахідок і експериментальних даних, в цілому не інтегрованих і до кінця не осмислених сучасною психологією. І хоча, всі без винятку, автори розуміють нарцисизм як безперервний континуум його перехідних форм, що тягнеться від його здорових до злякисних форм, однак область здорових нарцисичних проявів особистості залишається як і раніше не розробленою.

Далі ми розглянемо прояви здорового нарцисизму і патологічного, розглянутого клініцистами як нарцисичний розлад особистості. Психологічні аспекти вивчення патологічного нарцисизму пов'язані з особливостями самосвідомості та самоідентичності, а також принципами психотерапії, якій відводиться вирішальна роль у питаннях адаптації таких «важких» для самих себе та оточуючих особистостей.

Складно сказати про причини розвитку нарцисичної особистості. Сьогодні цей складний процес мало вивчений. Єдине, що можна сказати точно, що при деструктивному нарцисизмі завжди є порушення в ранніх об'єктних відносинах [12; 13].

Нарцисично організована людина – це дитина, яку використовували. Дитину використовували для віддзеркалення, підняття власної цінності, виконання амбіцій та ідеалів батьків. Тобто дитину використовували як нарцисичне розширення. Під нарцисичним розширенням розуміють те, що мати бачить у своїй дитині як би продовження своїх достоїнств. А самої дитини – її індивідуальність і автономію – не бачить і не може побачити. Фрейд вказував на зв'язок об'єктної любові і нарцисизму в своїх роботах. Він вказував на те, що настільки зворушлива і чиста батьківська любов є нічим іншим як відроджений нарцисизм батьків. Тобто дитина для батьків стає свого роду продовження достоїнств (або недоліків) свого батька [9; 12].

У цій ситуації у дитини формується так зване «фальшиве селф», тобто особистість розвиває ті якості, за які її високо цінують, при цьому справжні потреби і здатності навпроти – блокуються. Фальшиве селф стає для людини єдиним джерелом почуття власної гідності. Тому будь-яка критика на їхню адресу і відсутність схвалення з боку (підживлення селф) є для них трагедією і руйнівним для особистості. Коли фальшиве селф не справляється з основним завданням – будь-якими способами підтримати самоповагу, то людина стає вкрай чутливий до сорому і приниження, відчуває свою нікчемність, з'являється іпохондрія,

психосоматичні порушення, відчуття порожнечі, важка нарцисична депресія, відчуття розпаду особистості [1; 12].

Особистості з порушеним нарцисичним балансом знаходяться постійно під гнітом нерозв'язаного конфлікту між самозвеличуванням, грандіозності свого «Я» і відчуттям власної нікчемності. Під нарцисичним балансом ми розуміємо оптимальний рівень самоповаги, автономне почуття самоцінності, без підживлення ззовні. Потреба утримання завищеної самооцінки і «самовдосконалення» змушує нарциса безперервно включатися в активність по переробці власного Я. Особистість перетворюється на свого роду «біографічний конструктор», що трансформується і збирається під впливом різноманітних соціальних ролей і очікувань оточуючих [1; 9; 12].

Для людей з порушеним нарцисичним балансом життя втратило привабливість, присутня нудьга, а всі зусилля сконцентровані на підтримці самоповаги. Сутність нарцисичного самоствердження полягає також у безперестанній шліфовці маніпуляцій, які змушують інших людей звертати увагу на «блискучий фасад» і не помічати жахливої внутрішньої порожнечі, суб'єктивного почуття убогості і порочності Я.

Як було зазначено вище – область здорових нарцисичних проявів особистості залишається як і раніше не розробленою. Існуючі сьогодні підходи до розуміння нарцисизму розглядають здоровий нарцисизм як універсальну і специфічну систему саморегуляції, спрямовану на захист, заповнення та збереження структурної цілісності, тимчасової стабільності і позитивно-афективного забарвлення уявлення особистості про себе [1; 12].

Нарцисизм у межах психічної норми як особистісний феномен, відображає неусвідомлювану частину уявлення особистості про себе, існує як континуум перехідних форм, може бути градуйований за рівнем вираженості нарцисичних рис, проявляється у нарцисичних станах, актуалізується у нарцисичних стратегіях особистості та нарцисичних способах регуляції уявлення особистості про себе. Оптимальний нарцисизм особистості розглядається як гармонійний і інтегрований стан цілісності, тимчасової стабільності і позитивно-афективного забарвлення уявлення особистості про себе, яке сприймається як «ідеальний стан» гарного самопочуття і впевненості у собі і виявляється як орієнтоване на себе та інших сприйняття реальності [1; 3; 12].

Нормальний нарцисизм існує і є необхідною умовою розвитку особистості. Для розвитку та збереження психологічного здоров'я необхідно підтримувати в рівновазі любов до себе та іншого. У своїй статті присвяченій проблемі нарцисизму психоаналітик Айке Хінце наводить приклад про свого клієнта. Молодий чоловік починає брати уроки боксу. З одного боку, це можна розуміти як його спробу зробити себе сильніше у своїй едіпальній битві проти аналітика як батька. Але, з іншого боку, це слід також розглядати як його спробу розвивати почуття власного тіла, відчувати себе, свою силу та енергію, підвищити самооцінку. Звичайно, обидва аспекти постійно змішуються. Нарцисичні рани зберігають свою деструктивну силу навіки, якщо їх докладно не пропрацювати [3; 12].

Також Айке Хінце висловлює своє припущення про те, що нарцисична психопатологія явище світу чоловіків. Він пояснює це тим, що для жінок вагітність і турбота про немовлят і дітей, можливо, є захисною компенсацією проти нарцисичної заглибленості у себе. Це абсолютно суперечить початковим ідеям Фрейда про нарцисизм у жінок.

Все це обумовлює актуальність досліджень нарцисизму у жінок в період вагітності. Таким чином сьогодні існує ряд не прояснених питань: зв'язок об'єктних відносин і нарцисизму особистості, нарцисичне розширення материнської сфери, вагітність як спроба відновлення нарцисичного балансу [12].

У висновку варто сказати, що поняття нарцисизм є актуальним, необхідним для психотерапевтичної практики, при цьому розмитим і потребує більшої концептуальної ясності. Вживаючи термін «нарцисизм» необхідно ясно уточнювати – використовується цей термін у клінічному контексті або у контексті психічної норми. При цьому, незважаючи на складність вживання цього терміна, в сучасній практиці психотерапії без нього неможливо обійтися.

### Література

1. Гридаева Г. В. Общество потребления, эволюция семьи и нарциссическая динамика. [Электронный ресурс] / Г. В. Гридаева. – Режим доступа : <http://redpsychology.wordpress.com/2013/12/27/>;
2. Кернберг О. Ф. Тяжелые личностные расстройства / О. Ф. Кернберг. – М. : Независимая фирма «Класс», 2000. 464 с.
3. Клепикова Н. М. Модель операционализации понятия «нарциссизм» в пределах психической нормы : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. н. / Н. М. Клепикова. – Хабаровск, 2011.
4. Когут Х. Анализ самости: систематический подход к лечению нарциссических нарушений личности / Х. Когут. – М. : Когито-Центр, 2003. – 368 с.
5. Когут Х. Восстановление самости / Х. Когут. – М. : Когито-Центр, 2002. – 316 с.
6. Павлова О. Н. Цивилизационный феномен нарциссизма: векторы объективации в парадигме психоанализа [Электронный ресурс] / О. Н. Павлова // Вопросы философии. – Режим доступа : <http://vphil.ru/index>
7. Соколов С. Е. Ценностные корреляты нарциссических проявлений личности (в пределах психической нормы) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. н. / С. Е. Соколов. – Хабаровск, 2009.
8. Соколов С. Е. Ценности и ценностные презентации личности в диапазоне ее нарциссических проявлений / С. Е. Соколов, О. А. Шамшикова // Мир науки, культуры и образования. – Горно-Алтайск, 2009. – № 2 (14). – С. 226–231.
9. Соколова Е. Т. Нарциссизм как клинический и социокультурный феномен / Е. Т. Соколова // Вопросы психологии. – 2009. – № 1. – С. 67–80.
10. Соколова Е. Т. Психология нарциссизма / Соколова Е. Т., Чечельницкая Е. П. – М. : Учебно-методический коллектор «Психология», 2004. – 57 с.
11. Фрейд З. О нарциссизме / З. Фрейд // Очерки по психологии сексуальности. – Минск : Поппури, 2003. – 480 с.
12. Хинце Айке. Нарциссизм: по-прежнему ли это полезное психоаналитическое понятие? [Электронный ресурс] / Хинце Айке. – Режим доступа : [www.hgp-riee.org/SummerSeminar/2010/pages/eike\\_hinze\\_rus.pdf](http://www.hgp-riee.org/SummerSeminar/2010/pages/eike_hinze_rus.pdf)

13. Холмогорова А. Б. Нарциссизм, перфекционизм и депрессия / А. Б. Холмогорова, Н. Г. Гаранян // Консультативная психология и психотерапия. – 2004. – № 1. – С. 18–35.
14. Шамшикова О. А. Миф о нарциссе как модель универсальных внутриличностных проблем современного человека / О. А. Шамшикова // Мир науки, культуры, образования. – № 4 (16). – 2009.

### Literatura

1. Gridaeva G. V. Obshhestvo potreblenija, jevoljucija sem'i i narcissicheskaja dinamika [Electronic Resource] / G. V. Gridaeva. – Way of access : <http://redpsychology.wordpress.com/2013/12/27/>
2. Kernberg O. F. Tjazhelye lichnostnye rasstrojstva / O. F. Kernberg. – M. : Nezavisimaja firma “Klass”, 2000. – 464 s.
3. Klepikova N. M. Model' operacionalizacii ponjatija «narcissizm» v predelah psihicheskoi normy / N. M. Klepikova // Avtoreferat dissert. na soiskanie uchenoj stepeni kand. psihol. n. – Habarovsk, 2011.
4. Kogut H. Analiz samosti: sistematičeskij podhod k lečeniju narcissičeskich narušenij lichnosti / H. Kogut. – M. : Kogito-Centr, 2003. – 368 s.
5. Kogut H. Vosstanovlenie samosti / H. Kogut. – M. : Kogito-Centr, 2002. – 316 s.
6. Pavlova O. N. Civilizacionnyj fenomen narcissizma: vektory ob#ektivacii v paradigme psihoanaliza [Electronic Resource] / O. N. Pavlova // Voprosy filosofii. – Way of access : <http://vphil.ru/index>
7. Sokolov S. E. Cennostnye korrelyaty narcissičeskich projavlenij lichnosti (v predelah psihicheskoi normy) : avtoreferat dissert. na soiskanie uchenoj stepeni kand. psihol. n. / S. E. Sokolov. – Habarovsk, 2009.
8. Sokolov S. E. Cennosti i cennostnye prezentacii lichnosti v diapazone ee narcissičeskich projavlenij / S. E. Sokolov, O. A. Shamshikova // Mir nauki, kul'tury i obrazovanija. – № 2 (14). – Gorno-Altajsk, 2009. – S. 226–231.
9. Sokolova E. T. Narcissizm kak kliničeskij i sociokul'turnyj fenomen / E. T. Sokolova // Voprosy psihologii. – № 1. – 2009. – S. 67–80.
10. Sokolova E. T. Psihologija narcissizma / E. T. Sokolova, E. P. Chechel'nickaja. – M. : Učebno-metodičeskij kollektor «Psihologija», 2004. – 57 s.
11. Frejd Z. O narcissizme / Z. Frejd // Očerki po psihologii seksual'nosti. – Minsk : Poppuri, 2003. – 480 s.
12. Hince Ajke. Narcissizm: po-prezhnemu li jeto poleznoe psihoanalitičeskoe ponjatie? [Electronic Resource] / Hince Ajke. – Way of access : [www.hgp-piee.org/SummerSeminar/2010/pages/eike\\_hinze\\_rus.pdf](http://www.hgp-piee.org/SummerSeminar/2010/pages/eike_hinze_rus.pdf);
13. Holmogorova A. B. Narcissizm, perfekcionizm i depressija / A. B. Holmogorova, N. G. Garanjan // Konsul'tativnaja psihologija i psihoterapija. – 2004. – № 1. – С. 18–35.
14. Shamshikova O. A. Mif o narcisse kak model' universal'nyh vnutrilichnostnyh problem sovremennogo čeloveka / O. A. Shamshikova // Mir nauki, kul'tury, obrazovanija. – № 4 (16). – 2009.